

*Матеріали і дослідження
з археології Прикарпаття і Волині.
2014. Вип. 18. С. 11–14.*

Лариса КРУШЕЛЬНИЦЬКА

ЗАМІСТЬ ЗАСПІВУ

Я це все не згадую сьогодні
Я сьогодні просто тим живу
Ігор Павлюк

Завідувач відділу археології – проф. Олександр Ситник запропонував мені, як одній з колишніх і найстарших працівниць відділу, написати спогади, що мали б увійти, (на зразок “заспіву”), до збірника, присвяченого пам’яті і ювілейній даті нашого давнього колеги – Юрія Миколайовича Захарука.

Я відмовлялася, посилаючись на слабу обізнаність з науковим доробком Ю.М. Захарука, передусім вже за межами нашого Інституту. Втім, спогади – річ неймовірно уперта і влізлива, не полишали мене кілька днів і вдень і, що найгірше, – вночі. В уяві вимальовувалася картина за картиною з нашого, так вже далекого життя; намагалася їх якось упорядкувати, переосмислити свою, тоді ще дуже молодечу і, мабуть, не завжди справедливую оцінку тих чи інших подій і людей. Можливо, що мої спогади вважатимуться не надто поважними, як для наукового збірника “на пошану”, але такими вони збереглися. Отже:

В одній з кімнат, де працювало найбільше співробітників, ходив з кута в кут, (як завжди – з цигаркою в руці), завідувач відділу археології – Маркіян Юліянович Смішко.

– Товариші! – Знервовано вигукнув він – Нас знову перекидають у інше приміщення. Уявляєте собі! Поки влаштуємося, пропаде половина року. Не знаю, навіть, як буде з експедиціями.

Справді, приблизно рік тому, ми, з усім нашим “добром”, були змушені покинути величаві, просторі кімнати в т.зв. Палаці Потоцького на вулиці Коперника, і розміститися у вельми незручному для відділу, передусім для археологічних фондів, приміщенні наріжного будинку на площі Ринок № 10. Ще як слід не обжилися, як знову...

– Маркіяне Юліяновичу! Куди на цей раз ?

– Кажуть, що в будинок колишнього НТШ на вулицю Чарнецького, перепрошую, – Радянську, – продовжував М.Ю. Смішко. – Я не знаю, чи під 26-ий чи 24-ий номер. Під 26-им живуть люди, то хіба в пивницю, де колись була друкарня наукового товариства. Велике помешкання там займає, вже добрих 30 років, шановний історик – Омелян Терлецький. Як вам відомо, проживаю там і я зі своєю родиною. Недавно в цьому будинку поселився і наш Судаков...

– Він вже не наш, він – університетський, – втрутилася я.

Маркіян Юліянович гнівно глянув у мій бік:

– То не має значення. Він все ж таки у нас працював і навіть непогано провів розкопки в Крилосі. Я думаю (улюблене слово М.Ю. Смішка, і завжди з акцентом на середній склад слова – “думāju”), то ж думаю, товариші, – заспокоював він усіх і, передусім, себе самого, – якщо переїдемо під 24-е – може, це й не найгірший варіант. Адже тут справді не маємо місця. Тим більше, що, як ви вже чули, до нас мають приїхати з Києва нові співробітники. Але це тоді, якщо дійсно дійде до створення інституту, на базі більшості гуманітарних відділів Львівських установ АН. Я приблизно знаю, хто в київському Інституті археології дав згоду на переїзд до Львова, але наперед не хочу говорити.

Проте, що назрівають великі реорганізації в установах Академії наук УРСР і про поповнення нашого відділу науковцями з Києва, ми вже чули давно. Адже за останній рік кількість працівників катастрофічно скоротилася. Насамперед відійшов у вічність поважаний усім колективом, незабутній Іван Данилович Старчук. Саме він відновив розпочаті ще у

1940 році Я. Пастернаком дослідження городища в Пліснеську. Також помер найстарший серед нас, типовий галицький інтелігент, (рідний брат відомого художника А. Манастирського) – інженер-геодезист Вітовт Манастирський, для якого усе, що принесла радянська дійсність, було абсолютно незрозумілим і диким. (Чомусь запам'яталася мені покинута у відділі його вишукана колекція різних дрібних знарядь у штудерно зроблених металевих, іноді зі срібла, коробочках: компаси, лупи, вимірні прилади та ін., яких ніхто належно не оцінив і вони з часом попропадали). Тоді ж заарештовано і вивезено в Сибір двох працівниць: лаборанта – Галину Бійовську і бібліотекаря – Тетяну Плаксієву. До нині важко зрозуміти, чому саме цих милих, делікатних жінок радянська влада визнала ворогами народу (?!). Гадаю, що наслідком політичних переслідувань було й самогубство одного з колег – М. Гука і невиліковна психічна хвороба талановитого молодого науковця – О.В. Фенина. Ще інші, з яких, крім молоді лаборантки – Мілі Вінтоняк, я вже не пам'ятаю, самі позвільнялися і втекли зі Львова. Відбувалися і досить дивні посадові переміщення, як наприклад: на місце заарештованої бібліотекаря Т. Плаксієви, призначено відомого польського вченого, академіка Мечислава Гембаровича ...

Про атмосферу, яка тоді панувала у відділі, я вже писала у розвідці, присвяченій Олексію Онисимовичу Ратичу (“Рубали ліс”, Львів–Нью-Йорк 2001). Повторюю лише для цього, щоби згадати (і пам'ятати!) людей, які тоді, у цей складний в Галичині повоєнний час, віддано працювали. Отож, не можна дивуватися, що відомість про приїзд нових співробітників з Києва сприймалася з певною долею тривоги. Адже колектив складався в основному з місцевих, притому не професійних археологів. “Східняками” були лише наша красуня – козачка – ростовчанка, в минулому журналістка, – Валентина Петрівна Кравець, яка дуже легко зжилася з колективом, і згаданий вище Судаков.

Саме про останнього хочу написати декілька слів. В археологічному середовищі він забутий, хоч був цікавим, інтелігентним чоловіком, дещо дивакуватим в поведженні і... зовсім байдужим до радянської ідеології. Судаков володів масою різних східних мов, тому існувала версія (не знаю, чи правдива) про його походження з родини російських емігрантів, які під час революції втекли на територію Північного Китаю. Він не витримував усіляких “політзань”, в котрих ми були змушені брати участь. Не звертаючи уваги на ведучого, сідав “по східному” на крісло, на зігнуті під себе ноги, заплющував очі і медитував. З-під нього визирали тоді стоптани до дір підшви черевиків, одягнутих на босі ноги. Навіть взимку.

Так, ми всі бідували. (Я подивляла Валю Кравець, яка, маючи військового чоловіка і малого сина, час від часу їздила з важкими валізами в Білорусію чи Росію вимінювати речі і таким чином підтримувати вельми скупий сімейний прожиток. Поверталася зовсім хворою, з болями у хребті і печінці). Стосовно Судакова, – він був скупий для себе. Але він ходив на т.зв. чорні ринки, скуповував у голодних місцевих мешканців зовсім непотрібні йому старовинні речі (порцелянові скульптурки, вази, платівки з оперними аріями тощо) і роздаровував людям, які, на його думку, зуміли б ці речі пошанувати. Йому було жаль, що вони пропадають. Йому було жаль Львова...

Ясність щодо поповнення нашого відділу новими кадрами вніс згодом Ігор Кирилович Свешніков. Він працював тоді в Історичному музеї, що на цій же площі Ринок, і часто до нас заходив, зокрема в перервах на обід. Завжди приносив скромну, із чорного хліба, канাপку і попивав з нами чай. Як місцевий росіянин (тоді мовили: – “він росіянин, але польський”), якимось швидше нав'язав особисті контакти з археологами Москви і Ленінграду, наприклад, з Тетяною Сергіївною Пасек, яка і розповіла йому про сімейну пару Чернишів, претендентів на працю у Львові. Можна сказати, що Тетяна Сергіївна була їх “свахою”, бо саме вона познайомила Олександра Панкратовича Черниша, який повернувшись з війни, брав участь в одній з її експедицій, зі своєю ученицею – Катериною. Не маючи змоги влаштуватися в Москві чи Києві, Черниші вирішили переїхати до Львова. Менше знав Ігор Кирилович про Захарука, котрий також з дружиною мав прибути до нас. На запитання, що собою являє Захарук як людина, і що від нього можна чекати, він засміявся і вигукнув: “Не переймайтеся! Захарук – гуцул! Навпевно почуватиметься тут добре”.

Відділ таки розмістили в колишньому будинку НТШ на вулиці Радянській (нині вона носить ім'я Винниченка) № 24, виділивши більшу частину третього поверху і майже усе підвальне приміщення. А в 1950 р. ми вже зустрічали нових працівників: сімейні пари Чернишів і Захаруків. Сам їх приїзд я не запам'ятала; мабуть була у відпустці. Чіткіше згадується як, уже разом з ними, ми святкували створення Інституту суспільних наук АН УРСР, – п'ятим у складі якого був відділ археології. При вході до канцелярії висів прикріплений до стіни великий плакат, який підтверджував, що Інститут суспільних наук створений на розпорядження самого Йосипа Сталіна. *“Ви розумієте, – попереджав нас на перших зборах Інституту хтось зі столичних академічних керівників, – яка на вас покладена відповідальність!”*. Ми це розуміли, але не усї однаково...

Не знаю, чи комусь, хто хотів би спеціально підібрати для відділу так відмінних між собою працівників, якими були прибулі до нас Черниші і Захаруки, – це було б легко зробити? Відмінними в усьому: стосунку до життя, до науки, до людей, до себе, а, навіть, у зовнішньому вигляді. Олександр Панкратович Черниш представився нам дуже строгою, впертою людиною, позбавленою почуття гумору. З цим гумором справді були деякі проблеми. Проте, – таким він видавався тільки ззовні, “на людях”. (Гадаю, це залишилось від пережитих ним важких воєнних літ: і в боях на фронті, і в німецькому полоні. І, безумовно, – як наслідок “перевірок”, через які він мусив пройти опісля повернення з полону). Насправді, Олександр Панкратович був щирий, чесний, а навіть дещо наївний чоловік. Пригадую, якось в період “хрущовської відлиги” до нас вперше приїхав американський дослідник палеоліту – професор Університету в місті Мільвоки на півночі США. Американець притримувався свого життєвого розпорядку: він споживав їжу тільки раз на день. Черниш не міг цього зрозуміти, приносив гостеві загорнуті у папір бутерброди зі салом і благов їх з'їсти. Бідному американцеві робилося недобре, він дивився на Черниша благальними очима, і не знав, як відмовитися від такої гостинності.

Добрі слова напрошуються і при спогаді про Катерину (Ріну) Черниш. Маючи за собою важку юність у трущобах московського Старого Арбату, у великій, досить нестандартній, як для радянських реалій, родині, Ріна, всупереч долі, зберігала в душі соняшне тепло і дарувала його іншим. Привітна, усміхнена, легка у спілкуванні, як примусовий комсорг (адже – москвичка!), старалася запобігти виникненню так поширених у нас у ті роки політичних конфліктів. Ріна багато працювала, але їй було тісно у Львові. Вона тужила за Москвою і передусім за її “археологічною мамою” – Тетяною Сергіївною Пассек. (Маю враження, що Тетяна Сергіївна, яка привикла до адорацій серед колег і вдома, Ріненої любові до неї належно не оцінила). Повернення до Москви не принесло Катерині Черниш щастя.

І врешті, – кілька слів про Юрія Миколайовича Захарука, пам'яті якого присвячений цей збірник праць. Юрій Миколайович значно відрізнявся від більшості тих, які прибували у ці роки зі сходу до Львова, і дуже скоро закліматизувався у місцевому середовищі. Мабуть, як припускав Ігор Кирилович Свешніков, “спрацювало гуцульське коріння”. Втім, я не впевнена, чи родичі Ю. Захарука справді були гуцулами, хоч деякі “гуцульські риси” (в парі з виразною інтелігентністю), у нього таки простежувалися. Насамперед, блискучий гумор і те, що німці називають “шляк фертік”, тобто – вміння миттєво і вишукано реагувати. Не буду писати про його наукові досягнення у нашому відділі. Їх докладно описав Олександр Степанович Ситник у вступі до збірника. Згадаю лише, що Юрій Миколайович провів декілька цікавих розкопів і розвідок, повідкривав нові пам'ятки, які згодом передав молодшим колегам. Його польові щоденники можуть служити зразком досконалості. Проте, його більше цікавили теоретичні проблеми. Він мав своє бачення археології, передусім стосовно процесу відкриття і методології досліджень стародавніх культур. Археологи, які зосереджували основну увагу на описі пам'яток, технології і формі виготовлення матеріалів, сприймали висновки Ю.М. Захарука з певною долею скепсису. Адже надто ретельний аналіз окремих питань, передусім етнічних процесів, не був тоді бажаним, тим паче – в Україні.

Дружина Ю.М. Захарука – Тетяна Гнатівна Данилович (працювала у нас лаборантом під своїм прізвищем), народилася в Одесі, але проживала в Житомирі, де працювала в Краєзнавчому музеї. Певний відрізок часу, там працював і Юрій Захарук. Одружилися вони

вже по війні, опісля розриву з попередніми сімейними вузами. Тетяна Гнатівна – миловидна, дещо повнотіла, з гарними рисами обличчя і розкішним волоссям (про таких колись казали: “ходяча жіночість”), виглядала дуже ніжною, беззахисною, а насправді була сильною і вельми вимогливою до себе жінкою. На відміну від Юрія Миколайовича, вона почувалася у Львові чужою, що нерідко призводило до конфліктів. Захарука хвилював її стан як моральний так і фізичний. (Вона часто хворіла). Кожної вільної хвилини він прибігав в лабораторію відділу, і запитував, як вона почувається. Признаюся, я недовіряла Тетяні Гнатівні, я її навіть трішки боялася. Ми десять років сиділи в одній кімнаті, так і не відчувши одна до одної душевної теплоти. Нині, у часовій віддалі в півстоліття, згадуючи минуле, мені жаль, що так сталося; жаль і Тетяни Гнатівної і Юрія Миколайовича.

Роки минали, було менше арештів і депортацій (принаймні – відкритих). Поряд з “відлигою” порожніли крамниці, що примушувало усіх вистоювати в довжелезних чергах.

Але відділ завзято працював, у Львові світило сонечко, яскравили свіжою зелениною ринки, звідкіля Валя Кравець, або хтось інший з дівчат, приносили цілі оберемки молодій цибулі, яку, разом зі славними тоді радянськими піріжками з лівером, по 10 коп. (смаженими невідомо на якому товщі) ми жадібно поїдали. З обіду повертався Маркіян Юліянович Смішко і вже від порога сварився:

– Бійтеся Бога! Повідчиняйте вікна! Адже увесь відділ пропахся цибулею!

– То нічого, – опонував хтось з нас, – Маркіяне Юліяновичу, пробачте, але зараз ви сядете за стіл і будете смалити папіросу за папіросою, то ж задимлите цей запах.

Реакції – не було. Останнім часом М.Ю. Смішко ходив перейнятий тим, що йому наполегливо пропонували вступити до партії, а він цього не хотів. Це тривало кілька років, аж врешті піддався, але вже в досить таки поважному віці. І коли на відкритих партійних зборах його спитали: “Маркіяне Юліяновичу, чому так пізно?”, – він розвів руки і, оправдуючись, промовив:

– Ви знаєте, Товариші, я відчував, що я ще не дозрів. – Зала вибухнула сміхом!

Згадуючи сьогодні цю історію, я подумала, адже серед тих, присутніх тоді у залі інститутських колег, навіть тих партійних, мало хто справді “дозрів” до тої забреханої, перфідної і жорстокої комуністичної партії Радянського Союзу. І дай Боже, щоби в Україні більше нікому не треба було “дозрівати”.